

OPEN BRIEF

DE HISTORISCHE STADSLANDSCHAPPEN VAN BRUSSEL: EEN BEDREIGD ERFGOED

De openbare ruimte erkennen als erfgoed: een troef voor de identiteit van de stad en een waardevolle hulpbron in het kader van de uitdagingen van duurzame ontwikkeling

Het merendeel van de bestaande wegen en openbare ruimten van het Brussels Gewest dateert uit de 19e eeuw. In die periode waren de aanleg van straten en pleinen, samen met de architectuur, de stedenbouw en de regelgeving voor het gebruik van de ruimte, onderdeel van een allesomvattende aanpak. Op die manier wilde men coherente stedelijke gehelen creëren, waarbij de bebouwing en de openbare ruimte op elkaar werden afgestemd. Brussel omvat hierdoor nog steeds tal van opmerkelijke stedenbouwkundige gehelen en landschappen die de identiteit van de stad vormgeven en die bovendien hun duurzaamheid en functionaliteit de voorbije eeuwen ruimschoots bewezen. Voorbeelden zijn, onder andere, de Koninklijke Wijk en de Regentschapsstraat, de Pacheco - Begijnhofwijk, de Marollen, de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuwwijk en het Barricaden-, Luxemburg-, Vrijheids- en Congresplein.

De Koningswijk – foto Wim Robberechts © KCML

De ongenueanceerde toepassing van normatieve en functionele voorschriften, zoals die van het *Good Move*-mobiliteitsplan leidt ertoe dat waardevolle stadslandschappen in sneltempo verdwijnen.

Nochtans zijn er in het buitenland meerdere voorbeelden van steden die een ambitieus milieubeleid voeren dat ook toegankelijkheid en opwaardering van de openbare ruimte verenigt, met behoud van de stedelijke vormen en materialen van de historische landschappen. Londen en zijn "*Streets for All*"-beleid waarin erfgoedbehoud, duurzaamheid en toegankelijkheid van de openbare ruimte hand in hand gaan, is daarvan een goed voorbeeld. Vergeten we ook niet dat de historische landschappen van de 19e eeuw doorgaans werden ontworpen als gedeelde, multifunctionele ruimten waarin de actieve vervoerswijzen een prominente plaats kregen toebedeeld.

Hier volgen enkele voorbeelden van recente projecten in Brussel die jammer genoeg voorbijgaan aan de erfgoedwaarde van de openbare ruimte:

- De voorbije jaren werden verschillende projecten uitgewerkt voor de heraanleg van de **Regentschapsstraat**. Die projecten betreffen telkens een segment van deze structurerende as, zonder globale visie op schaal van het Koninklijke Tracé. De Regentschapsstraat wordt over meer dan de helft van zijn lengte ingepalmd door haltes van het openbaar vervoer. Zandloperen zigzagperrons, plaatselijk verbredingen en verspringingen in de trottoirs, bochten en tegenbochten, veelvuldige markeringen, onregelmatig aangelegde fietspaden en rode oversteekplaatsen... die ingrepen mogen dan wel beantwoorden aan functionele eisen, ze fragmenteren de openbare ruimte en tasten de coherentie van deze belangrijke as aan. De rechtlijnige en symmetrische compositie en traditionele materialen van de Regentschapsstraat zijn nochtans essentieel voor de beeldkwaliteit van de monumentale perspectiefzichten naar het Justitiepaleis en het Koningsplein. Het betreft overigens een zichtas die ook een omvangrijke reeks beschermde gebouwen omsluit en die de voorbije twee eeuwen steeds op een continue en coherente wijze werd ontwikkeld¹.

Historische foto van de Regentschapsstraat . De stoepranden en tramsporen ondersteunen en versterken de stedelijke vormen en het perspectief. Postkaart Coll. Belfius © ARB/urban.brussels

Tekening uit Camillo SITTE, *L'art de bâtir les villes: notes et réflexions d'un architecte traduites et complétées par Camille Martin*, Genève, Ed. Atar / Parijs, H. Laurens, 1902, fig.102, p.130

- Zeer recent werd een stedenbouwkundige vergunning aangevraagd voor de gevel-tot-gevel aanleg van de **Tervurenlaan**, meer bepaald het deel tussen de Tervuursepoort (inclusief de Montgomery-rotonde) en het Leopold II-plein (tot net voor het Stocletpaleis en deels in de Unesco-Zone)². Dit segment van de laan werd in het verleden al sterk gewijzigd en een herinrichting is noodzakelijk om de vooropgestelde verbeteringen op vlak van mobiliteit en vergroening te verwezenlijken. De ambitie van het project beperkt zich echter tot het toepassen van hedendaagse inrichtingsprincipes en voorschriften. Dat zal leiden tot een nieuwe inrichting die volledig losstaat van de rest van de laan waarbij zowel een visie op het volledige traject als een erkenning van de erfgoedwaarde van de hele laan ontbreken. Het project is dan ook een gemiste kans om opnieuw aan te knopen bij de historische scenografie en axiale compositie van de Tervurenlaan met haar majestueuze landschappelijke sequenties en perspectiefzichten, ondersteund en opgeluisterd door een variatie aan pleinen en andere ankerpunten. Nochtans verdient dit stedenbouwkundige meesterwerk, aangelegd tussen 1895 en 1897 naar de plannen van Victor Besme, een aanpak waarin erfgoed een van de prioritaire doelstellingen vormt en waarbij de interventieperimeter niet wordt beperkt tot een segment zonder het in te schrijven in een overkoepelend masterplan. In een context met zo'n hoge erfgoedwaarde is het onontbeerlijk om erfgoedactoren vanaf meet af aan mee op te nemen in het onderzoek. Dit is jammer genoeg niet gebeurd en we kunnen alleen maar vrezen dat die aanpak later ook toegepast zal worden voor de herinrichting van het deel van de Tervurenlaan ter hoogte van het Stocletpaleis.

¹ Zie advies KCML : https://kcml.brussels/sites/default/files/avis/719/BXL40193_719_PU_Regence.pdf Het dossier werd vervolgens beperkt gewijzigd. Het aangepaste project blijft een negatieve impact hebben op het erfgoed

² Zie advies KCML : https://crms.brussels/sites/default/files/avis/727/WSP40017_727_PU_Tervueren_115_251_1_114.pdf

Tervurenlaan, Stadsgezicht met de symmetrische landschappelijke compositie ontworpen door V. Besme, dat alle vervoersmodi integreert (voetgangers, fietsen, trams, bussen, enz.) - Collectie Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB - urban.brussels

Tervurenlaan, een axiale compositie ontworpen door V. Besme, die de indeling van de weg in overeenstemming brengt met de dubbele bomenrij en de plaatsing van de Jubelparkbogen, een compositie die zelfs werd gerespecteerd toen de weg werd aangepast aan de auto. Verz. Ministerie van Openbare Werken, 1962

- Op basis van een studie die de KCML liet uitvoeren over de vrijwaring van neoclassicistische erfgoed in het Brusselse Gewest³, stelde ze de uittredende Regering in juli 2022 voor om drie van de meest waardevolle neoclassicistische stadslandschappen te beschermen: **het Barricadenplein, de Pacheco-Begijnhofwijk en de Coppensstraat**⁴. De uittredende Regering gaf echter geen enkel gevolg aan die voorstellen die de erfgoedwaarde van deze stadslandschappen nochtans duidelijk aantoonde.

Coppensstraat - A. de Ville de Goyet © urban.brussels

Barricadenplein W. Robberechts © urban.brussels

Heel recent verleende de uittredende Regering na een beroepsprocedure de stedenbouwkundige vergunning voor de gevel-tot-gevel herinrichting van het als landschap beschermde **Vrijheidsplein**. Nochtans bracht de KCML over dit project een ongunstig eensluidend advies⁵ uit, weigerde de gemachtigde ambtenaar de vergunning in eerste instantie én sprak ook het Stedenbouwkundig College zich ongunstig uit over het verlenen van die vergunning. Allen waren van mening dat de voorgestelde wijzigingen de stedelijke vormen van het plein zouden uitwissen: door het hele plein op eenzelfde niveau te brengen, worden de neoclassicistische vormen tenietgedaan, wat leidt tot een onherroepelijk verlies aan erfgoedwaarde. De (gedeeltelijke) sloop van een beschermd landschap is overigens wettelijk verboden (BWRO, artikel 232). De KCML heeft de volledige Ministerraad aangeschreven over die beslissing, maar kreeg tot op vandaag hierop geen antwoord. De afbraakwerken gaan deze zomer van start... In dit verband wenst de KCML te verduidelijken dat haar standpunt over de bomen werd gegeven in het kader van een analyse van een grondige en volledige herinrichting van het plein, rekening houdend met de staat waarin het wortelsysteem van de bomen zich heden bevindt. Dit standpunt kan geenszins los worden gezien van de rest van haar advies⁶ of van het projectvoorstel dat aan haar werd voorgelegd. De bescherming en het behoud van de natuur in de stad is één van de belangrijkste bekommernissen van de KCML, zoals blijkt uit al haar werkzaamheden (zie ook haar memorandum over dit onderwerp⁷).

³ Zie : [Neoclassicistisch erfgoed in het Brussels Gewest - Erfgoedkundige evaluatie en aanbevelingen voor een vrijwaringscampagne - SYNTHESE.pdf](https://www.kcml.brussels/sites/default/files/avis/692/BXL30117_692_PROT_Barricades_site.pdf) (kcml.brussels)

⁴ Zie 3 voorstellen tot bescherming: https://crms.brussels/sites/default/files/avis/692/BXL30117_692_PROT_Barricades_site.pdf
https://crms.brussels/sites/default/files/avis/692/BXL30047_692_PROT_Quartier_Beguinage_Site.pdf
https://crms.brussels/sites/default/files/avis/692/BXL30118_692_PROT_Rue_Coppens_Site_ensemble.pdf

⁵ Zie advies KCML https://crms.brussels/sites/default/files/avis/707/BXL30015_707_PUN_Place_Liberte.pdf

⁶ Zie advies KCML https://crms.brussels/sites/default/files/avis/707/BXL30015_707_PUN_Place_Liberte.pdf

⁷ Zie as 4 "Natuur in stad" [Memorandum_2024_NL.pdf](https://www.kcml.brussels/sites/default/files/avis/707/BXL30015_707_PUN_Place_Liberte.pdf) (kcml.brussels)

Verder bouwen aan de stad van morgen biedt nochtans kansen om ook de historische stadslandschappen te laten evolueren mét behoud van hun erfgoedwaarde. Hiertoe moeten projecten zich echter inschrijven in een globale visie en op elkaar worden afgestemd. Ook moet worden afgestapt van de al te vaak toegepaste *tabula rasa*-aanpak. Zonder in te boeten aan toegankelijkheid of zonder de zachte mobiliteit en vergroening af te remmen, is het in vele gevallen voldoende om in te zetten op regelmatig onderhoud en restauratie van wat bestaat - inclusief van het groene erfgoed –, waar nodig gekoppeld aan gerichte en subtiele ingrepen. Tezelfdertijd draagt dit ook bij aan de leesbaarheid, coherentie en esthetiek van de openbare ruimte en de stad. Anders dan bij volledige herinrichtingsprojecten, worden met zo'n voorzichtige en subtiele aanpak ook de milieukost en de werfhinder beperkt.

Het behouden of recupereren van traditionele materialen voor de aanleg van de openbare ruimten vormen op hun beurt een duurzame aanpak die vanuit ecologisch standpunt een meerwaarde biedt. De beproefde formules die toegepast werden bij de aanleg van historische parken, laanbomen, pleinen en pantsoenen, voortuinen en binnenterreinen vormen een rijke inspiratiebron. De grote variatie aan planten- en boomsoorten van de historische beplantingsschema's, zijn ook een rijke bron van inspiratie en een antwoord op de huidige uitdagingen op het gebied van duurzaamheid, milieu en levenskwaliteit in het licht van de klimaatverandering. De historische groene ruimten werden doorgaans ontworpen vanuit een lange termijnvisie, een landschapsbewustzijn en een ecologische aanpak *avant la lettre*. Ze ondersteunen en versterken de stedelijke vormen, die op hun beurt structurerende en duurzame componenten van de stad vormen.

In het licht van dit alles is het dringend dat de openbare ruimte van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest naar waarde wordt geschat en wordt erkend als een essentiële component van het stedelijke landschap en als een duurzame hulpbron om de milieu-uitdagingen mee aan te pakken. Voor gehelen en wijken met erfgoedwaarde is het fundamenteel om specifieke regels en aanbevelingen op punt te stellen die de (her)aanleg van de openbare ruimte omkaderen en waarbij de landschappelijke en stedenbouwkundige erfgoedkwaliteiten op voorhand worden gedocumenteerd en vervolgens ook erkend en gevaloriseerd⁸.

Ook andere steden slaagden daar al in, zoals Bordeaux waar een nieuw tramnetwerk werd uitgerold zonder de erfgoedwaarde aan te tasten van het stadscentrum dat op de werelderfgoedlijst van UNESCO staat. Kopenhagen zet de toon op vlak van fietsinfrastructuur met behoud van het erfgoedkarakter van de openbare ruimtes in het historische stadscentrum. Het centrum van Ljubljana (Groene Hoofdstad van Europa in 2016) werd autovrij gemaakt door systematisch gebruik te maken van natuurlijke bestratingmaterialen. De stad Parijs wil de *Place de la Concorde* aanpassen aan de klimaatuitdagingen en renoveren met oog voor de erfgoedwaarde en behoud van alle waardevolle elementen (fontein, obelisk, lantaarns, balustrades, stoepranden, etc.).

Place de la Bourse – Bordeaux. De tramhalte in deze gevrijwaarde zone (Secteur sauvegardé) werd aangelegd in samenspraak met de architecten van Les Bâtiments de France om het perspectief en de cohesie van de plek te behouden
©Wikimedia Commons

⁸ Zie ook : [KCML - Erfgoed, openbare weg en stedelijk landschap.pdf](#)

Kortom, de vraag dient gesteld waarom de aanpassing van historische stadslandschappen aan de eigentijdse milieu- en mobiliteitseisen in Brussel nog steeds te vaak gebeurt vanuit een *tabula rasa*-aanpak?

Het principe om voorrang te geven aan renovatie boven afbraak is vandaag wel algemeen aanvaard voor gebouwen. Die duurzame en constructieve aanpak moet worden uitgebreid naar de openbare ruimte en beplantingen, zeker wanneer ze erfgoedwaarde hebben. In emblematische en waardevolle openbare ruimten, ongeacht of ze al een wettelijk statuut van vrijwaring genieten, moeten gebruiksnormen en erfgoedbescherming op gelijke voet staan. De nodige verbeteringen op vlak van mobiliteit en toegankelijkheid, moeten bereikt worden door zorgvuldige bestudeerde en op maat gemaakte ingrepen die de intrinsieke erfgoedkwaliteiten van de openbare ruimte bewaren.

DE KCML LUIDT VANDAAG DE ALARMBEL omdat de historische stadslandschappen van het Gewest bedreigd zijn. De erkenning van de erfgoedwaarde van openbare ruimten mag niet beperkt blijven tot manuscripten vol goede intenties, zoals het nieuwe *Handboek van de Openbare Ruimte* of het *Good Living* – project, terwijl in de praktijk nog te vaak wordt overgegaan tot kaalslag.

De KCML herinnert er ook aan dat slechts 13 openbare ruimten binnen de Vijfhoek het voorwerp uitmaken van een wettelijke vrijwaring (bescherming of bewaarlijst) en dat sommige van hen, ondanks die vrijwaringsmaatregel, vandaag zijn bedreigd of zelfs op het punt staan te verdwijnen. De afbraak van het Vrijheidsplein is voorzien voor binnenkort.

***

Nuttige Linken

1. Memorandum KCML 2024-2029

[Memorandum 2024 NL.pdf \(kcml.brussels\)](#)

2. Le paysage urbain néoclassique à Bruxelles Pentagone – « Un patrimoine urbanistique remarquable dans la ville contemporaine »

[T SCHLESSER Paysage-urbain-neoclassique Etude CRMS 2019.pdf \(kcml.brussels\)](#)

3. De openbare weg erkennen als erfgoed: een troef voor de identiteit van de stad en een hulpbron om de uitdagingen van duurzame ontwikkeling aan te gaan

[KCML - Erfgoed, openbare weg en stedelijk landschap.pdf](#)